

Társadalmi változások és

a munkásosztály

Írta Buchinger Manó

I.

Napjaink történéseinek *tempója* és a most élő generáció *élménysokasága* olyan óriási, olyan rohanó és olyan dús, hogy szemmeltartása s figyelemmel kísérése nagyon nehéz. Ha valaki fel akarná ezt mérni és összehasonlítás céljaiból kiragadna egy aránylag nem nagy időszakot, akkor látná csak, hogy a változás milyen sokrétű, hogy a fejlődés tartalom és mennyiség dolgában milyen példátlanul nagyszabású. A legutóbbi félévszázadnak időszaka is már magába zárja a legkülönbözőbb társadalmi, gazdasági és szervezeti fejlődési tényeket és vonalaikat. Ez a félévszázad még ismerte az úgynevezett tiszta liberális gazdálkodási rendszert, melyet hívei nagy elvi vívmánynak tartottak, melyet dicsértek és megbecsültek, amely számukra haladást jelentett, hiszen ellentétje volt annak a gazdálkodás fölött gyakorolt abszolutisztikus állami gyámságnak, amelyet a francia forradalomtól kezdve minden európai polgári forradalomban, minden polgári szabadságharcban legyőztek és a polgári társadalom fejlődésének útjából eltakarítottak. Ebben a gazdálkodási rendszerben szabad volt az áru, beleértve a munkás munkaerejét is. Állam és társadalom semmibe sem avatkozott bele, a munkás is szervezetlen volt, mindent az erők „természetes” és szabad játékára bízta. Egyéb szabályozást és irányítást nem tartottak szükségesnek.

A modern ipari munkás volt az első, aki ezt az eredeti állapotot megunt, szervezkedett és ezzel hatalmas lökést adott a társadalmi fejlődésnek és a különböző változásoknak. Az ő szervezkedése összefogásra bírta a munkáltatókat is, »akik a termelés szempontjából fontos árunak, a munkaerőnek alakulását nem nézhették tétlenül és ezzel csakhamar megkezdődött a társadalmi küzdelem, a kapitalisták és a munkások közötti erősebb osztályharc időszaka.

De egészen új és rendkívül jelentős időszak és példátlan nagyjelentőségű változások (következtek ennek a félszázadnak az idejében, amikor az ipari, technikai, közlekedési és egyéb fejlődés folyamán hatalmas gazdasági verseny alakult ki az egyes európai országok között. Ez a verseny végül is a világháborúba szédítette bele Európát, Amerikát és Ázsiát. A sok baj és szenvedés a háború végén, különösen a háborúvesztes országokban, teljesen felborította a társadalom régebbi egyensúlyát és az akkor támadt zűrzavar sok vonatkozásban máig sem csendesedett le.

Azonban az 1914-es világháború befejezése az egyes országok gazdasági életének és régebbi rendszerének egész területén okozott rendkívül mélyreható változásokat és átalakulásokat. A legtöbb államban, a legkülönbözőbb okokból, a régi, az úgynevezett liberális gazdálkodási rendszer lehetetlenné vált. Óriási változások következtek a termelés módozataiban, a termelésben felhasznált tőkék és munkaeszközök területén, a Vállalkozók egymással szemben való versenye, valamint a termelt javak hasznosítása és értékesítése területén. Fokozott gépesítés, racionalizálás, kar-

tellszövetkezés stb. óriási módon megnövesztette a munkánélküli munkások tartalékseregét. Ez a fejlődés és ennek sokféle kiágazása vonta maga után az államinak a gazdasági életbe, a termelésbe és értékesítési folyamatba való beavatkozásának a szükségességét, az úgynevezett autarkias és irányított gazdálkodási rendszer kifejlődését.

Mindezt különböző társadalmi, szellemi irányzatok és megfelelő jelszavak hangoztatásában kifejezésre jutott mozgalmak kísérték. A reformtörekvések népszerűkké váltak és nagy, motorikus erőt képviseltek a társadalomban; a „szolidarizmus”, a különböző címkékkal díszített „kollektivitási” szellem, a sokszínű „szocializmus” jelszavaitól visszhangzott az egész társadalom és ma — egy új európai háborúnak milliós súlyú vaslemeze borítja be az egész fejlődési területet és a jövő alakulásának a nagy rejtélyét is nehéz volna megfejteni.

S mindez a rengeteg fejlődés és átalakulás egy rövid fél-évszázad alatt! Hogy milyen szédületes változást jelent mindaz, ami ez alatt az ötven esztendő alatt történt, valójában csak akkor volna fölmérhető és megállapítható, lm ezeknek a fejlődési szakaszoknak valamennyi részletére ki lehetne térni.

II.

Magyarország ipari munkásai között még él egy olyan korosztály, amelynek elindulásakor ezek a földrengésszerű társadalmi átalakulások, feszültségek és éles küzdelmeik, ha nem is voltak inár egészen ismeretlenek, de mint *társadalmi tömegeroők még nem hatottak*. Az ipari munkásoknak a faluról a városba költözött, a mezőgazdasági népességből kiszakadt első, legfeljebb második generációja volt ez. Számosan vannak, akiknek még személyes élményeik és tapasztalataik nyúlnak vissza abba a korszakiba, például a múlt század utolsó másfél évtizedébe. Nagyipari és nehézipari kapitalizmus akkoriban talán még csak Európa egyikét országában volt. A magyar ipar még egészen kezdeti korszakában élt. Kézműves és kisipar uralkodott még a gyáripar fölött. Az egykorú statisztikai adatok szerint legalább háromszor annyi volt az önálló kisiparos, mint a gyári munkás. Az első kategória mintegy 300.000-re tehető, ugyanakkor (1890) a gyári munkások száma még 100.000 sem volt.

Ennek a helyzetnek és az akkori munkaviszonyoknak megfelelő volt a munkásság gondolkodása, szellemi beállítottsága és a társadalom többi rétegéhez való viszonya is. Külön szervezeteket már akkor is alkotott az ipari munkásság, társadalmi, sőt gazdasági és kulturális törekvései már amikor is voltak, de mindenben az akkori viszonyokhoz simulnak. Már egyes szakmai csoportok szerint is együtt éltek egyesületi életüket, melynek célja az önképzés, az önművelődés volt. Ezen túlmenően már foglalkoztak a munkások apró egyesületeikben az *Önsegélyezés* kifejlesztésével, az állammal szemben való szociális követelések és igények képviseléséről még alig volt szó. (Betegség esetére való kötelező biztosítás is csak 1891 óta van Magyarországon. A baleset esetére szóló biztosítást még jóval később alkották meg.) Apró kis problémái és szűk horizontjai voltak még akkoriban a munkások szervezeti megnyilvánulásainak. Amit láttak vagy tanulhattak az

ipari vagy a társadalmi élet és gondolkodás területén, azt a külföldről ideszakadt, természetesen már haladottabb munkásoktól és előmunkásoktól, üzemvezetőktől tanulták meg. De nagyjában és általában vágyódásuk, törekvésük és életcéljuk nem az volt, hogy annak a társadalmi rétegnek vagy osztálynak a révén emelkedjenek, amelyhez mint munkások tartoztak, hanem még kifejezett *egyéni célok* és érvényesülési törekvések uralkodtak bennük. A „felemelkedés” lehetőségét elősegítette és megadta az a körülmény, hogy az önálló iparvállalkozás a legtöbb szakmában még nagyon könnyű volt. Ilyen viszonyok között rendszerint nem volt szükség arra, hogy sztrájk vagy munkáskizárás formájában harcoljanak egymás ellen a gazdasági érdekeik szerint szemben álló társadalmi rétegek vagy osztályok. Ez még csak ritkán és kivételesen történt meg.

Olyan idők és viszonyok voltak, amikor pár évvel megelőzően még Andrássy Gyula gróf miniszterelnök minisztertársaival és a képviselőház elnökével megjelent az akkori Általános Munkásegylet bálján és még azt mondták a munkások:

„Nem sztrájk kell nekünk, amely még a rendőrséggel is kellemtelen érintkezésbe hozna bennünket, hanem *jóakarát, szorgalom, takarékoság*. Használjuk fel a kedvező helyzetet és gondoskodjunk olyan időről is, amelyben talán munkahiány lesz, dolgozunk, takarékoskodjunk, ez felel meg a munkásság főcéljának ...**

A 80-as évek végén és a 90-es évek elején még sokan gondolkodtak így a munkásság soraiban. E sorok írója még együtt volt az akkori szakegylet! csoportoskák egy-egy olyan vezető funkcionáriusával, akinek pontosan ez volt az egyletesdi életben kifejezésre jutott mentalitása és akik nagyon boldogok voltak, ha például sikerült Busbadh Péter akkori kormányparti képviselő feleségét az egyleti zászló zászlóanyai tisztségére megnyerni. A megmozdulás, az még lassú tempójú és kedélyes volt. *Idillikus békeállapot* volt ez az akkori, még leginkább kispolgári társadalomnak.

III.

Azonban az ország gazdasági és ipari viszonyainak fejlődése következtében ez az idillikus állapot is gyors ütemben megváltozott. A 90-es esztendőök folyamán a gyáripár egyre erősödik és erősen növekszik az ipari munkásosztály tábora is. A gyár, a nagyüzem nemcsak a termelés szervezése, nemcsak a munkaeszközök és a munkaerő alaposabb és tervszerűbb kihasználására alkalmas, hanem egyúttal lehetővé teszi azt is, hogy a gazdasági és társadalmi helyzetnek és az azonos érdekeknek megfelelő gondolkodást és tudatot fejlesszen a munkásokban. A munkások helyzete pedig abban az időben már egyáltalában nem volt olyan, hogy társadalmi tudata és gondolatvilága megfért volna azok között a pátriárkális keretek között, amelyekben a munkások az előző évtizedekben éltek és mozogódtak. Minden egykorú statisztikai adat megegyezik abban, hogy a munkásság kereseti viszonya már a *létférfiumnak sem* felelt meg. A munkaerő túlzott kihasználása mellett tanúskodik az is, hogy a 90-es évek elején a

* Lásd: „Munkások Újsága”. Idézve Rézler Gyula: „A magyar nagyipari munkásság” című könyvéből.

magyar ipari munkások létszámának nagyobbik fele naponta 11 órát dolgozott, vagy még annál is hosszabb munkaidő mellett. Voltak ugyan egyes állami ér fiaik, akik a munkások munkaerejének túlzott kihasználása ellen már amikor is hirdették a „*szociális olajcseppek*” alkalmazásának szükségességét, de a valóságban «az állam és a törvényhozás beavatkozása olyan minimális volt, hogy még a szükségesnek hangoztatott cseppeket sem biztosította a munkásvédelem területén.

Ezeknek az állapotoknak visszahatásaképpen a munkások legfontosabb érdekeinek elhanyagolása folytán a magyar munkásmozgalom új szakasza kezdődött: íá *tudatosabb* gazdasági szervezkedés. A régi, patriárkális szellemben és ilyen keretek között vezetett egyletecskék isorra átalakultak úgynevezett modern harci szakszervezetekké és ahol még nem voltak, ott az ilyen gazdasági szakszervezetek mindenütt megalakultak. Egynéhány esztendő alatt hevesebbé vált a munkások küzdelme a munkaviszonyok megjavításáért, s csakhamar *Izgultabb, feszültebb lett a légkör* a munkások és a tőkések közötti harcokban.

Így érkeztünk el a nagy szakmai sztrájkok időszakához, amelyet csakhamar követett a munkáltatók gazdasági csoportonként való szervezkedése és a munkásokkal szemben megtorlásul alkalmazott munkáskizárás. A munkásság első megmozdulásai, a megindított harci akciók friss hevülete mégis nagy sikereket és komoly eredményeket hozott a munkásságnak. Kollektív szerződésekben sikerült biztosítani a munkabérek, a rövidebb munkaidőt, sikerült megváltoztatni a régi, tűrhetetlenné vált munkaviszonyokat, sikerült többé-kevésbé kivívni olyan *munkajogot* és gyári alkotmányt, melyeket voltaképpen a törvényhozástól követeltek már akkor is a munkások, de e követelések teljesítése ezen a legális úton még elmaradt. Amit tehát a munkásság már tervszerű és tudatos akciók útján kivívott, azt még mindig az önszegély eszközzel vívta ki, sokszor az illetékes tényezők ellenére és ez nagyon is bevéődött a szervezett munkásság öntudatába.

Érthető, hogy ilyen körülmények között egyre erősödött a szervezett munkásságnak az a törekvése, hogy osztálya sajátos követelésének *legális, törvényhozási úton is* érvényt tudjon szerezni. Más országokban ennek már megvolt az a természetes módja, hogy a törvényhozó testületekben a munkásrétegek szószólói, képviselői is helyhez és szóhoz jutottak. Ahol egyes nyugati, de gazdasági szempontból mégis haladottabb országokban ez még nem volt így, mint például Belgiumban, vagy akár részben a szomszédos Ausztriában, ott is nagy harcokat folytatott a munkásság ennek a jognak az érvényesítéséért. Ezeknek a harcoknak a híre elterjedt Európaszerte, eljutott hozzánk is. Az ezen a téren kivívott eredményekről is értesültek itthon, Magyarországon. De hiszen ezen a téren a magyar munkásság figyelemmel kísérhette a másfajta fejlődési szakaszokat is és módjában állt másmilyen összehasonlításokat is megtenni. Mágia előtt látta például az angol munkásság minden téren való nagy előrejutását. Láthatta, hogy a híressé vált Trades Uniók már ott sem elégednek meg azzal, hogy a közéletben nem munkásrétegek irányzatának legyenek egyszerű uszályhordozói, mint voltak még a múlt század második felében. Látták, hogy az angol munkásság is

önállóan képviseli a maga gazdasági és társadalmi érdekeit a közélet minden fórumán. Ha erre módja van minden más társadalmi rétegnek, ha a közéleti gyámság ellen mindegyik szabadkozik, miért ne váljék ez lehetővé a modern társadalom olyan hasznos és fontos rétege számára, mint amilyen a munkásság? Sőt, ugyanakkor már voltak országok, ahol már arról is folyt a vita, hogy milyen mértékben, vagy milyen módon vehetne részt a munkásság képviselete az ország kormányzásában is. Franciaországban már arról tanakodtak a híres *Millerand-eset* idejében, a „*miniszterializmus*” sok port fölvert vitájában: helyes-e, ha a munkások képviselői kisebbségben való mivoltuk dacára, egyes személyek útján a kormányzati felelősség *egy* részét is magukra vállalják? Ugyancsak nagyon nevezetes fejlődési szakaszhoz jutott el már az 1900-as évek elején a modern elvek szerint szervezett munkásság Németországban is. A német birodalmi gyűlésben, a Reichstagban, a munkások képviselete az 1903. évi választás után annyira megerősödött, 112 mandátumhoz jutott, hogy felvetődött úgy a birodalmi gyűlés elnökségében való képviseltetésnek, valamint a kormányban való részvételnek a kérdése is. De még ennél is messzebbre jutottak a társadalmi fejlődés és a társadalmi változások kérdésében való állásfoglalás problémái körül akkor, amikor ugyancsak már az 1900. év elején E. Bernstein német szocialista és birodalmi gyűlési képviselő fölvetette a híressé vált *revizionizmus* kérdését és elindította ennek óriásivá fejlődött vitáját. Ebben a vitában már napirendre került a modern társadalom osztályozódásának és a fennálló *osztályellentétek elűntetésének* vagy *letompításának* problémája, felvetődött az a kérdés, hogy a modern társadalmi viszonyok fejlődésének törvényszerűsége az „*evolúciós belenövés*”, vagy a harcokon keresztülvezető „*forradalmi törések*” felé mutat-e inkább?

Mindez a felmerülő probléma arról tanúskodott, hogy más országokban a munkásság már olyan társadalmi és közéleti tényezővé erősödött, amely számol az önmaga lehetőségeivel, szükségletével, biztos alapokra helyezendő társadalmi jövőjével és tudja, hogy ezzel a tényezővel a társadalom egyéb rétegei is komolyan számolnak. Ugyanebben az időben Magyarország szervezett munkássága hosszú esztendőket sokszor nagyon elmergesedett és elkeseredett harcai ellenére sem tudta elérni, hogy elismertesse a közdolgozóba való, legális formák között végbemenő, *egyszerű beleszólásának jogát*. Az erre vonatkozó rengeteg kísérlet évtizedeken keresztül hasztalannak bizonyult, ígéretekben az idők folyamán nőm volt hiány, de a legünnepélyesebb ígéretnek halogatásában és megszegésében sem. Mindez alkalmas volt arra is, hogy a sérelem és a *megsértettség érzetét* váltsa ki a magyar szervezett munkásságból. Alkalmas volt arra is, hogy ta legnagyobb mértékben hátráltassa a munkásság messzemenő szociális igényeinek és követeléseinek érvényesítését,

Ennek a hiedelemnek és látszatnak az elterjedése és megerősödése a társadalmi fejlődés irányára rendkívül káros volt.

A bajt óriási módon fokozta az, hogy ilyen fejlődés közepette szakadt rá Magyarországra is 1914-ben a világháború.

IV.

A háborúban nemcsak a műzsáknak kell hallgatniok. Az olyan esemény, mint amilyen a háború, amely egy egész országnak, a k egész nemzetnek a védelmét és a védelem érdekében kifejtendő erőfeszítését teszi szükségessé, olt partikuláris érdekek természetesen nem érvényesülhetnek. Azonkívül a háború sok minden régi vonatkozást megszakít, sok fejlődési irányt megváltoztat, sok régebbi részlet vitát tesz feleslegessé, túlhaladottá. Későbbi folyamán a háború rengeteg új problémát vet felszínre, sok mindent (ki is érlel abból, ami mint csira már a háború előtt is élt a társadalom méhében, vagy annak régi talajában. Ez azonban olyan folyamat, mely csak később indul el. A háború kezdetén mély csend borul mindenre, «ami nem közvetlenül a nemzeti védelemmel függ össze.

A magyar szervezett munkásosztály is a nemzeti védelem természetes feladatának és kötelességének tett eleget a maga életének és létezése formájának természetes módján és természetes mértékben. Az ország történelmében nincs olyan egyetlen feljegyzés nem, nem is volna található, »amely ezt a tényt tagadná, vagy alkar legparányibb részletében is megcáfolhatná. Úgy vértett és úgy dolgozott, mint a társadalomnak minden más rétege vagy osztálya.

De azért a munkásságnak a nemzeti társadalom szempontjából Valló különös nagy fontossága a háborúban is csak külön mutatkozott meg: erre ugyanis elsősorban a termelés érdekei és szempontjai hívták föl a figyelmet. A termelő munka folytonossága és intenzivitása a munkás érdeke nélkül nem volt biztosítható. Csakhogy eddig, a béke idején, érdekeinek védelméről leginkább a munkásság maga volt kénytelen gondoskodni, mert a szociális törvényhozási intézkedések ebben a vonatkozásban nagyon elmaradtak, a háborús kivételes helyzetben ez a munkásság számára nehezzé vált. A háború alatt ennek a társadalmi mulasztásnak pótlásáról kellett gondoskodni és *ezt a kényszert a hadijog is elismerte*, amikor az úgynevezett Katonai Panaszbizottságok életbeléptetésével fórumot teremtettek a munkások mindennapi munkaviszonyaiból eredő jogosult panaszainak elsimítására és elutasíthatatlan igényeinek és követeléseinek teljesítésére.

Aki azonban a történelmi hűség ellen nem akar véteni, annak nem lehet elhallgatnia a-zt a tényt, hogy azért mégis maradt elég erős tüske a munkásság szívében. A szociális téren elkövetett sokfajta mulasztás a munkásság életviszonyaiban érezttette hatását és a haza oltárán hozott áldozat a munkásosztály, a társadalom legnagyobb osztálya részéről nemcsak mennyiségileg volt a legnagyobb, de minőségileg is sokan nálánál kevesebbet áldoztak. Mint békében, úgy a háborúban is kiütköztek a kirívó aránytalanságok és a javak elosztódása a háború ideje alatt sem volt más, mint a társadalom normális életműködése idején. De azért ez a körülmény még nem okozta volna a háború végén az összeomlást.

A háborútáni katasztrófát a nemzeti erőket is felülmúló hatalmak idézték elő és okozták. Magyarországon éppenséggel úgy volt, hogy akkori [helyzetében már a háború megindítása

sem múltott egészen csak a nemzet akarátán és ugyanígy a háború megszüntetése, vagy a békének kedvezőbb időpontban való megteremtése is nagyrészt külső erőviszonyoktól függött, ötödfél esztendőnek háborús viszontagsága alapjaiban rendítette meg a társadalom minden tartó oszlopát és egész szerkezetét. A háború véradata tragikus módon magával sodorta az egész ország területi és népességi állományának is mintegy kétharmadát. Ilyen és ennyire szédült területen természetes, hogy semilyen régi társadalmi fejlődési törvényszerűség vagy *normális szociológiai szabályok nem érvényesülhettek* és a pillanatnyi helyzetben nem is voltak alkalmazhatók. Hogy valóban nem valami magyar sajátossággal állunk szemben, azt legjobban bizonyítja az a történeti tény és körülmény, hogy a viszonyok és okok hasonlósága mindenütt hasonló okozatokat idézett elő. Mutatja ezt a nálunknál jóval erősebb Németországnak, vagy akár Oroszországnak, vagy a többi háborúvesztes országoknak akkori példája.

Rendkívül érdekes jelenség és nagyon tanulságos is, hogy *a társadalmi rend felbomlottságának állapotában a tudatosság is mennyire meggyengül* és milyen messzire sodródnak az egyes társadalmi rétegek azoknak a céloknak a követésétől, amelyeket normális időkben szigorúan körülhatárolt keretben, de mindig társadalmi ideálok szerint szoktak kitűzni és szemmeltartani.

Ha ennek az ellenmondásnak az okát kutatjuk, nyilvánvaló, hogy csak a tömegek szegénységében találhatjuk meg. Sorrendben *a kenyeret az ideálok élébe helyezik*. A kérdésben olyan illetékes férfiú, mint például az egykori weimari Németország volt pénzügyminisztere, több alkalommal fejezte ki azt a nézetét és tapasztalatát, hogy az egykori egész német *forradalom csak egy nagyszabású bérmozgalom jellegét mutatta*. Egészen bizonyos, ha alaposabban szemügyre vennők a nagy oroszországi átalakulást, ott is csak hasonló jelenséget találunk. Hiszen százával olvashattuk annakidején a tudósításokat, hogy az átalakulás révén éppen földhöz jutott parasztság *nem adott gabonát és élelmiszert a városok munkásságának*. Igaz, a kifogások között nagy szerepet játszott, hogy azért nem adhattak, mert — mondták az új parcellabirtokosok — *ia város nem ad elegendő ipari terméket, nem tudják tehát eléggé megművelni a földet*. Számos adatból tudjuk, hogy a valódi ok abban rejlett, hogy elsősorban a kiéhezett szegény paraszt maga akart jóllakni, saját maga akarta már végre a jó puha kenyér, a tojás, a tej, vagy a hús élvezetét kikóstolni. Valóságban ezért nem adta át a mezőgazdasági termékeit a városoknak. Erre az önfeláldozó cselekedetre még a forradalomnak hangoztatott ideáljai, jelszavai és gondolatai, a szabadságnak, az egyenlőségnek, a modern kollektivitásnak új moráltörvényei sem tudták az orosz népet rávinni. *A céltudatosságnak ebben a jelzett elgyengülésében és elferdülésében* nyilván nagy része volt annak a bomlasztó hatásnak is, amelyet a négy és fél éves, világszerte dúló háború úgy az egyénre, mint az egtész társadalomra általában is gyakorolt.

Az általános összeomlás és felbomlás idején kifejezésre jutott célkitűzésekről alaposabb vizsgálat megállapíthatná, hogy nagyjában ezek az eszmék és jelszavak *a megelőző Időnek és korszak-lemnek a követelése*i és *kifejezői* voltak csupán. A reformköveteléseken és a reformintézkedéseken egyenként ki lehetne ezt

mutatni. Ki lehetne mutatni azt is, hogy — átugorva azokat a zűrzavaros idöket — az azóta elmúlt esztendőket, a jelenkort foglalkoztató reformoknak nagy része is még jóformán a háborúi megelőző időszak szociális és egyéb természetü követeléseibe/kapcsolódik. Vonatkozik ez nagyjában még a legradikálisabbnak gondolt eszmékre és jelszavakra is.

Csakhogy a hájborút követő időszaknak nem ezek voltak a valóban új és szinte megoldhatatlan problémái. Ennek az újonnan bekövetkezett korszaknak éppen a háború által előidézett változásai és napirendre tűzött követelésiái oly nagyok voltak, hogy már nem az egyes egyének vagy a társadalom valamely rétegének, hanem *az egyes államoknak* problémáivá és *létkérdésévé* váltak. E problémák főként a termelés módjának és mértékének megváltozásából keletkeztek, alapos vizsgálatuk nagyon fontos volna, ehelyütt természetesen csak éppen jelezzük a főbb szempontokat.

V.

Végeredményekben az 1914-es világháború legmélyebb oka az áru piacokért való versengésben keresendő. A piacok felkutatására, elfoglalására és biztosítására az egyes országoknak a túlságosan felhalmozott készletek miatt volt szükségük, viszont a készletek nagy felhalmozódása a termelés folytonos fokozódásának a következménye volt. A termelés az 1914-es esztendőt megelőző időben állandó növekedésben volt és az itt jelzett oksorozat vezetett a verseny kiéleződésére, valamint az 1914. évi háború katasztrófájára.

Az ilyen okokból keletkezett háborúnak a végén hiába voltak „győztesek” és „legyőzöttek”, az eredeti okot a háború kimenetele el nem tüntette, meg nem szüntette, sőt, számos okból még rontott is a háborúelőtti helyzeten. Már az 1914. évi világháború is az ipari és technikai felkészültségnek a háborúja volt. Ebből az okból a háború négy és fél éve alatt a termelés és annak egész apparátusa példátlan mértékben fejlődött, még a megelőző árnyokhoz képest is óriásivá nőtt. Minthogy azonban a háború alatt a termelés legnagyobb része természetesen hadiipari termelés volt, a háború megszűntével az a furcsa helyzet keletkezett be, hogy a termelés egy része, a hadiipari termelés fölöslegessé vált, de a rendkívül nagyra fellméretezett ipari és technikai apparátus megmaradt. Az elcsendesedett óriási termelési gépezet a benne investált tőkék, javak mozdatatlanságát, szinte teljes megbénulását jelentette. *A további értéktermelés megakadt, más szóval a háborút megelőző gazdasági helyzet válsága és tulajdonképpeni problémája a háború utánra megmaradt,*

Ezen a válságos helyzeten lényegében az sem változtatott, legfeljebb csak formailag, hogy a háború „győztes” és „vesztes” országokra osztotta Európát és a világ többi részét. A győztesek megkísérelték a nyugodt emésztést esetleg a legyőzöttek rovására, de hogy ez, mennyire nem sikerült, azt a háború után üzött úgynevezett „jóvátételi” műveletek és a nyomukban járó tömeges munkanélküliség éppen úgy bizonyították, mint mindaz, ami az első és a most kitört második világháború közötti két évtizedben világszerte végbement. A háború vesztes országok problémája nem

a nyugodt emésztés volt, hanem az élet folytonosságának megmentése és a talpraállítás. A háború után, kezdetben, ez is csak részben és nagyon fogyatékosán és csak *példátlan társadalmi áldozatok árán* sikerült.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a háború „legnagyobb hadirokkantja” voltaképpen a mértéktelenül felduzzadt termelési apparátus volt. Az emlékezetes és ismert racionalizálási folyamattal ezt a „drága és értékes hadirokkantat” akarták meggyógyítani. Hogy ez a nagyszabású operáció hogyan és milyen mértékben »sikerült» arra vonatkozóan az adatok sokkal közismertebbek, semhogy itt újból részletezésekbe kellene bocsátkozni. Magyar vonatkozásban semmilyen statisztikai számadattal sem lehetne a tényeket olyan szemléltetővé tenni, mint azzal, ha emlékezetbe idézzük a budapesti Külső-Váci utat, ahol egykor egymasmelleit álltak a hatalmas gyárépületeik, és ha ezt az egykori n tat összehasonlítjuk a maival, amely a régi ipari városrésznek csak szomorú temetője. Társadalmi vonatkozásban meg kell állapítani, hogy a racionalás folyamata az alkalmazotti, a tisztviselői rétegeket és talán a magasabb kvalifikációjú munkások vékony réteget nyilván megerősítette, de az ipari munkásság rétegét, legalább is társadalmi befolyását átmenetileg csökkentette.

Ma már világos, hogy a termelés és a termelt javak értékesítésének nagy nehézségét a racionalás sem oldotta meg. A háborúutáni első évtized végén bekövetkezett nagy gazdasági világválság ezt világosan és szomorúan bizonyította. A sikertelenség legfőbb okát csak abban lehet megtalálni, hogy ez a válság sokkal nagyobb, sokkal mélyebb volt, semhogy egyes meg oly hatalmas vállalkozók, vagy akár csoportok ereje a megoldáshoz elegendő lett volna. A bajok részbeni orvoslásához *szükség volt az államra, amelyben az egész társadalom nyilvánul meg a leghiszervezettebb formájában.* Csakis ez a hatalmas szervezet tudta megkísérelni annak az óriási feladatnak a megoldását, amely abból áll, hogy a túltermelésből és aruelosztási nehézségekből eredő újabb és további válságokat vagy összeomlásokat megakadályozna, vagy hatásaiban csökkentse. Ezen az úton jutunk el a mai társadalmi irányított gazdálkodásához és az egyes országok autarkiahához. A gazdasági rendnek ilyen alapos átszervezése és megváltoztatása azonban *az egész társadalom sokfajta viszonylatának gyökeres változását* és az egyes társadalmi rétegek egymáshoz való viszonyának nagyon mély módosulásait is jelenti.

E nagyon vázlatosan megrajzolt változás azt is jelenti, hogy egészen más funkciója van ma már a termelésben és a társadalomban a termelés minden eddigi tényezőjének: vállalkozónak, kereskedőnek is, de munkásnak, alkalmazottnak és tisztviselőnek is. A legalaposabban és leggyökeresebben változott meg az állam funkciója, valamint az egyes osztályokhoz és társadalmi rétegekhez való viszonya. Az állam a társadalom leghiszervezettebb képviselője.

Ennek következtében ma már a munkásnak legalább annyi követelése van az állammal szemben, mint régebben a munkáltatóval szemben volt. Ma már magának az egyes munkáltatónak, mint vállalkozónak, vagy az egyes kereskedőnek úgynevezett üzleti érdeke is nagyrészt az államtól függ. Soha a társadalom

valamennyi rétege nem volt olyan függőségi viszonyban, mint manapság. Míg ezelőtt talán csak a társadalomnak egyik-másik rétege, főként a közalkalmazotti réteg várta boldogulását az államtól, ma már mindenki elsősorban az államtól követeli azt, amire az életben leginkább szüksége van. Az *állam* ma már nemcsak a közigazgatás gépezetét irányítja, de *ő lett a legfőbb irányítója a mindennapi életnek is*, mert ő irányítja a termelést, ő szab kormányzati intézkedései útján irányt a termelt javak áralakulásának, ő igyekszik biztosítani a termelt javak piacát. Ezt is az államnak kell biztosítania ma már a másik állammal szemben, mert erre a nemzeti és a nemzetközi magánszövetkezők, kartellek stb. alakulatok sem volnának¹ elegendők. Ma mindezt varjú és reméli a társadalom — az államtól.

Új egyensúly állapot van keletkezőben és kialakulóban, és ha a kialakulatlanság következtében általánosságban is nagy az elégedetlenség, nyilvánvaló, hogy a mai helyzetben *az új piramis legsó fokán ismét a munkás áll*. Reá nehezedik a súly legnagyobb része, neki van nagy oka a panaszra. Bár annyi minden megváltozott, mégis egy ponton, a társadalom és a munkásság egymáshoz való viszonyában, a helyzet a régi változatban maradt meg. Most is az a probléma, ami volt a kiindulásnál: *hogyan, milyen úton és módon értesse meg a munkás kívánságait és jogosult követeléseit a társadalommal, s hogyan teljesíthesse ezeket a társadalom?!*

VI.

Manapság sokan foglalkoznak ezzel, az egész társadalom létét érintő problémával. Foglalkoznak vele illetékesek és illetéktelenek, hozzáértők és kontárok, jóhiszeműek és gonosz ámítók egyaránt. Hogy a kérdéssel ma már sokan foglalkoznak, azt egyrészt örvendetesnek lehetne nevezni, mert hiszen volt idő, amikor a munkásság társadalmi kérdéseivel és azok jelentőségével csak egyedül a munkásság foglalkozott. Ha ma már másképp van, ennek okát abban kell (keresni, amit magunk is igyekeztünk kimutatni: *megváltozott a társadalom egész szerkezete* és a társadalmi rétegeknek egymáshoz való viszonya. A társadalom egyetlen rétege sem tudja ma már egyedül megváltoztatni az egésznek a lényegét.

De a munkásság mégsem nézheti közömbösen és kritika nélkül, hogy honnan közelednek feléje és nem mondhat le arról sem, hogy e hívogató ígéretéseket megvizsgálja és megbírálja. Ma, amikor a szükséges új egyensúly még nem alakult ki semilyen irányban, természetes, hogy

új irányzatai és új szószólói azokat a jelszavakat írják zászlóikra, amelyeknek a társadalmi kérdések körül folyó küzdelmekben már régi, megalapozott „érfedezetük” van. A problémák még megoldatlanok, tehát természetesnek látszik, hogy akik ezen a területen „jó konjunktúrát” keresnek, szintén „szocialisták” és „kollektivisták”, valamennyien ellenfelei a régi liberális gazdasági világfelfogásnak és rendszernek, amely a dolgokat szabadjára engedte és a bajok át elhanyagolta. Valamennyien tehát, akik ma elégedetlenek és „reformálni” akarnak, *mind a*

„társadalmi közösség” eszméiért élnek-halnak. De vajjon mi a biztosítéka, vagy akárcsak egyszerű ismérve annak, hogy törekvésük nemcsak az, hogy ugródeszkául használják fel a munkásságot saját partikularisztikus céljaikra!

Nem mondhatják egyszerűen, hogy az „előlegezett bizalmatlanság” nem volna indokolt! Nem tagadhatják, hogy a legtöbben ha nem is egyénileg, de társadalmi helyzettségük és rétegződésük szerint egy nagyon hosszú fejlődési korszakon keresztül a társadalmi barrikád másik oldalán álltak és harcoltak. Megengedhetjük, hogy az ő igazolásuk javára is szólhatna az az igazság, hogy az ember társadalmi helyzete és léte szabja meg az ember társadalmi gondolkodását, s hogy gondolkodásuk is megváltozott, és ma már az ő céljaik és az ő törekvéseik sem a régiek. Hiszen bizonyos mértékig ma már ők is deklasszáltak, ha tegnap még a napos oldalon is álltak. Ezt (megengedhetjük, csakhogy a munkásság szempontjából ezeket kellene megvizsgálni és tisztázni.

Van ezekben az új irányzatokban, törekvésekben és jelszavakban valami, ami a munkásság rétegével szemben való *idegenségüket* mindenképpen meghatározza és ami *igazi céljaikat a meghatározottabban elárulja*. Ez pedig neon más, mint az az elképzelésük, hogy hogyan, milyen úton, milyen módszerek segítségével és milyen társadalmi rendben kellene szerintük a munkásság társadalmi helyzetét megoldani. Ha behatóbb vizsgálat alapján ennek az ő elképzelésüknek a mélyére néznénk, akkor az az idegenség, amelyet mi mindenképpen tényként állapítunk meg, adatszerűen is előttünk állna. Az új irányzatok szószólói vádolják a liberalizmust, hogy a munkásságról „nem gondoskodott” és érte nem tett semmit. Ők azonban igenis ezt akarják és meg is fogják tenni. A liberális rendszernek valóban nagy bűne és mulasztása, hogy a munkásságot csak *objektumnak* nézte, a munkásságnak a társadalomban való létezését csak annyiban vette tudomásul, amennyiben ebből annak a társadalmi rétegnek volt előnye, amelyet a liberalizmus rendszere képviselt. De ezen túlmenően semmi sem árulta el a társadalmi hierarchiájában, hogy a társadalomnak nagytömegű munkásrétege *is van*. A „szabad” fogalom ebben a vonatkozásban a létezőkön és a rendbe illesztett tényezőkön való *kívülről* is jelentette. Ebben a vonatkozásban a liberalizmus és az új irányzat hívei és szószólói között csak annyi a különbség, hogy az utóbbi *felülről* való helyzetben akarja a munkásságot „boldoggá” tenni. Ezt hirdeti módszereiben, programjában, s főként ezt igazolja gyakorlata, ott, ahol már a gyakorlatig eljutott. Márpedig ezt a felülről való boldogítást, ezt a *kívülről* való elintézést, a munkásság már azóta tekinti idegen és elfogadhatatlan módszernek, amióta hosszú évtizedekkel ezelőtt rálépett arra az útra, hogy a társadalomban a saját érdekeinek *ő maga akar* képviselője, sáfárja és gazdája lenni. Egész eddigi társadalmi létezésének és érdekeiért való küzdelmeinek csakis az volt az egyetlen korszerű tartalma és értelme. Nyilvánvaló, hogy ami a munkásságot az új irányzatoktól joggal elriasztja, semmi más, mint az a körülmény, hogy a munkásságban a modern társadalomnak numerikusán a legnagyobb rétege jelentkezik és ennek megfelelően is igyekszik érvényesülni, míg az új irányzatok, akárcsak az elhasználódott régi rendszerek, olyan

„megoldásra” törekszenek, amelyben ismét csak a *kevesek* cselekszenek és intézkednek a sokak szándékának kikapcsolásával, a sokak „érdekében” bár, de *a sokak nélkül*.

Ez pedig csak *visszajára fordítása* annak, amiről mi már a fentebbi fejezetekben is igyekeztünk, habár csak vázlatosan, kimutatni, hogy az ilyen törekvések és cselekedetek nem vezethetnek a szükséges társadalmi egyensúly kialakulására, hanem csak annak felbomlására.

A munkásság nemcsak mindennapi fizikai munkája révén éli a maga életét a társadalomban, hanem *lelkisége, szellemisége, vágya* és akarata alapján is. A társadalom *ezt* az életmegnyilvánulást sem nélkülözheti. Erre is szüksége van, akár csak a munka munkájára, akár csak az őt körülvevő levegőre és az élet minden egyéb megnyilvánulására. Voltak az itt vázolt időszakok között olyanok, amikor a társadalmi rétegek között hiányzott, vagy nem volt elég erős ennek a tudata. Volt olyan idő is, amikor a munkásság is azt érezte vagy érethette, hogy minden lehetőség és hatalom kizáróan az ő kezében van. De ez csak hamis látszat volt. A valóság szerint ezt a furcsa látszatot, ezt a csalóka délibábbot csak a társadalom teljes felbomlásának az állapota produkálta. *Ebben az abnormális állapotban minden erő csak látszatterő és minden hatalom csak teher volt*, mert éppen a nagy összeomlás következtében semminek és a társadalomnak sem volt meg a szerves kapcsolata. De ugyanilyen súlyos baj volna a munkásság rétegének az egészséges és szerves társadalmi rendből való kikapcsolása. Hiszen ennek a rétegnek a maga sajátos társadalmi *életfunkciójának* napi megnyilvánulásai közben kinőtt és kifejlődött *társadalmi* szervei vannak. Ezeknek a szerveknek hivatásuk van, évtizedes tapasztalatok és természetes erőforrások felett rendelkeznek. Ezeknek a természetes forrásoknak betömése a társadalom tényleges megkárosítását jelentené. Ezeknek bármilyen módon történő kikapcsolása a meglévő és eleven társadalmi erő egy részének szétzúzását jelentené. Pedig mindabban, amit ezekben a sorokban jeleztünk, annak bizonyítását véltük, hogy a probléma az, hogy a munkásság az ő életigényeivel és természetessé vált életformáival beleilleszkedhessek a társadalomba. A probléma inkább a szükséges *társadalmi és állami közeliét* (Staatnsähe) megteremtése és nem a még jobban való eltávolítás vagy eltasztás.

Az időpont természetesen most megint olyan, hogy sok mindennek nem kedvez. Odakünn ismét borzalmas vihar van, amely a legsúlyosabb érdekeket is úgy össze-vissza hányja és kavarja, akár csak a legapróbb porszemet. De a társadalmi fejlődés történetében ez is csak átmenet. A jövő azonban változatlanul megköveteli a társadalom szempontjából legalaposabb és legszükségesebb megoldásokat.